

Beginnende communicatie

Therapieprogramma voor communicatieve functies in de preverbale en vroegverbale fase

Leen van den Dungen, Nelleke den Boon

Al heel vroeg komt de communicatie tussen een kind en zijn omgeving op gang. Deze allereerste communicatieve functies zijn in schema gezet en vormen het uitgangspunt voor het programma 'Beginnende Communicatie'. Drie casussen illustreren op een geheel eigen wijze hoe er met het programma kan worden gewerkt.

Doel van het programma

Het doel van het therapieprogramma 'Beginnende Communicatie' (Van den Dungen & Den Boon, 2001) is kinderen die niet of nauwelijks spreken en volwassenen met een verstandelijke handicap beter te leren communiceren. Door het leren begrijpen en uitdrukken van communicatieve functies kan het kind in het gezin of de leefomgeving beter communiceren en daardoor ook beter participeren.

Het programma richt zich met name op de pragmatiek. Het programma sluit ook aan bij de visie van de International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). De ICF

is de opvolger van de ICIDH, de International Classification of Impairment, Disability and Handicap (Grimby & Smedby, 2001). Met de ICF wordt de gezondheidstoestand van iemand niet alleen in negatieve termen zoals stoornissen, beperkingen en handicaps uitgedrukt, maar ook in positieve termen. De beperkingen én mogelijkheden op het gebied van communicatie en participatie kunnen met de ICF worden weergegeven. Door het gebruik van 'Beginnende Communicatie' kunnen logopedisten en ouders samen de communicatieve beperkingen verminderen maar ook de mogelijkheden van het kind uitbreiden.

Soorten communicatieve functies

Een kind kan verschillende soorten communicatieve functies en intenties, begrijpen en uitdrukken.

- Het kind kan reageren op een poging tot contact maken, het kan contact zoeken en het contact behouden als dat verstoord dreigt te worden: de interactiefuncties.
- Het kind kan greep krijgen op de situatie door iets van de ander te willen of juist iets te weigeren: de controlefuncties.
- Het kind kan zijn gevoel uitdrukken of reageren op de vraag naar een gevoel: de expressiefuncties.
- Het kind kan iets over de wereld om hem heen te weten willen komen of er juist iets over willen meedelen: de representatiefuncties.
- Het kind kan groeten en afscheid nemen: de sociale functies.

Reactieve en actieve preverbale en vroegverbale communicatieve functies

9 – 24 maanden

Reactieve functies

Actieve functies

I 1	Adequaat reageren op de introductie van een favoriet spelletje		
C 1	Zonder woorden iets afwijzen, iets weigeren, protesteren	C 2	Zonder woorden om een activiteit vragen
		I 2	Zonder woorden de aandacht op zichzelf vestigen
		E 1	Zonder woorden uiting geven aan plezier of verrassing
		E 2	Zonder woorden ongenoegen uiten
I 3	In een geef-en-neem-spelletje participeren	C 3	Zonder woorden om een voorwerp vragen
		R 1	Zonder woorden de aandacht op iets vestigen
		R 2	Zonder woorden vragen waar iets is
		R 3	Zonder woorden informatie geven
S 1	Zwaaien bij begroeting en afscheid		
		I 4	Iemand roepen of aanspreken
		E 3	Een uitroep gebruiken om verbazing uit te drukken
		R 4	Met een niet specifiek woord de aandacht op iets vestigen
		C 4	Een niet specifiek woord gebruiken om uit te drukken dat je iets wilt of wenst zonder precies te zeggen wat je wilt
C 5	Een instemmende reactie geven op een vraag om een actie of voorwerp		
C 6	Een negatieve reactie geven op een vraag om een actie of voorwerp; iets met woorden weigeren		
R 5	Een instemmende reactie geven op een informatieve vraag of opmerking		
S 2	Verbaal groeten en afscheid nemen	E 4	Een handeling met routinewoorden begeleiden
E 5	Een instemmende reactie geven op een vraag naar een fysieke toestand of een gevoel	R 6	In een situatie die je met een ander deelt, zeggen wat je waarneemt of doet
R 7	Aangeven dat je informatie gehoord hebt		
C 7	Aangeven dat je een opmerking over iets dat gebeuren moet gehoord hebt		
R 8	Antwoord geven op een vraag naar 'wat', 'wie' en 'waar'	C 8	Een specifiek woord gebruiken om te vragen om een voorwerp of activiteit
		E 6	Een fysieke toestand of een gevoel uitdrukken
I 5	Iets herhalen als de ander dat vraagt	R 9	Inhoudelijke vragen stellen met 'wat' en 'waar'
		C 9	Iemand iets verbieden
I 6	Aangeven dat je gehoord hebt dat je geroepen of aangesproken bent	C 10	Aangeven wat je van plan bent te doen
R 10	Een ontkennend antwoord geven op een informatieve vraag		
I 7	Vragen om herhaling wanneer je iets niet verstaan of begrepen hebt		

I Interactiefunctie, functie om deel te nemen aan interactie

C Controlefunctie, functie om uit te drukken wat je wilt, wenst of juist niet wilt

E Expressiefunctie, functie om lust- en onlustgevoelens uit te drukken

R Representatiefunctie, functie om kennis over de omringende wereld te verwerven

S Sociale functie, groeten

De nummers achter een letter verwijzen naar opeenvolgende doelen voor een functie

Figuur 1

Reactieve en actieve preverbale en vroegverbale communicatieve functies.

Van interactie tot communicatie

Interactie impliceert wederzijdse betrokkenheid. Interactie tussen ouder en kind is er vanaf de geboorte. Het kind is gericht op het stemgeluid van de ouder en op het menselijke gezicht. De ouder is gericht op het kind om het liefdevol te verzorgen en het intenties toe te schrijven die het nog niet heeft. Communicatie is echter meer dan interactie alleen. De visie 'Communicatie, meer dan interactie alleen' (Van Balkom & Welle Donker-Gimbrère, 1994) houdt in actief en bewust iets overdragen:

- bewust: met een bedoeling, een intentie, een communicatieve functie;
- iets overdragen: inhoud of betekenis overdragen.

Dit is het uitgangspunt van ons programma. De logopedist en ouders leren een kind dat gezien zijn leeftijd en/of verstandelijke mogelijkheden een intentie bewust kan overdragen, com-

'BEGINNENDE COMMUNICATIE' RICHT ZICH EXPLICIET OP COMMUNICATIE ALS MEER DAN INTERACTIE.

municatieve functies begrijpen en uitdrukken.

'Beginnende Communicatie' richt zich expliciet op communicatie als **meer** dan interactie. Maar communicatie veronderstelt ook wederzijdsheid. Die wederzijdsheid wordt bevorderd door een evenwichtige verdeling van reactieve en actieve communicatieve functies. Het programma bevat:

- reactieve communicatieve functies: spelsituaties en situaties uit het dagelijks leven om communicatieve bedoelingen te leren begrijpen en er adequaat op te reageren;
- actieve communicatieve functies: spelsituaties en situaties uit het dagelijks leven om communicatieve bedoelingen op eigen initiatief uit te leren drukken.

Een voorbeeld van een reactieve functie is: aangeven dat je gehoord hebt dat je geroepen of aangesproken bent (Interactiefunctie 6, I 6). Een voorbeeld van een actieve functie is: in een situatie die je met een ander deelt, zeggen wat je waarneemt of doet (Representatiefunctie 6, R 6). Een overzicht van de reactieve en actieve preverbale en vroegverbale communicatieve functies is opgenomen in figuur 1.

Vanaf een leeftijd van 9 maanden gaat een kind met een normale communicatieve ontwikkeling, communicatieve functies uitdrukken. Dit gebeurt nog niet op een symbolische manier: het kind heeft nog geen taal; het gebruikt mimiek, natuurlijke gebaren en vocalisaties. De bedoelingen die het kind leert

begrijpen en uitdrukken, worden daarom aangeduid met preverbale communicatieve functies. Wanneer het kind over een symbolisch systeem gaat beschikken: taal, gebarentaal of een grafisch-visueel systeem, dan kan het bedoelingen verbaal, symbolisch, uitdrukken. Dit is geen abrupte overgang. Geleidelijk aan gaat het kind steeds meer functies verbaal uitdrukken, maar de preverbale uitdrakkingsvormen begeleiden de vroegverbale uitdrakkingsvormen (Manders, 1996). Vanaf 15 maanden drukt 50% van de kinderen communicatieve functies ook verbaal uit.

Gebruik van het programma voor twee verschillende doelgroepen

Het programma is gebaseerd op de normale ontwikkeling van communicatieve functies. De volgorde van de functies in het programma sluit daar bij aan. In het kader van dit artikel kan niet ingegaan worden op gebruik van het programma voor allerlei doelgroepen. Wij beperken ons tot een bespreking van kinderen met een (op het oog) specifieke taalontwikkelingsstoornis en kinderen met een meervoudige handicap.

Voor kinderen met een op zichzelfstaande taalontwikkelingsstoornis, is de volgorde van het programma in de meeste gevallen geschikt. Maar aanpassing aan ieder individueel kind is nodig. Met twee casusbeschrijvingen (Joost en Caspar) zullen we dit illustreren.

Voor kinderen die aangewezen zijn op het leren communiceren met ondersteunende communicatiemiddelen, omdat spreken niet tot de mogelijkheden behoort, bijvoorbeeld meervoudig gehandicapte kinderen, moet de volgorde van het programma in de vroegverbale fase aangepast worden. Aan de hand van de controlefuncties en een casusbeschrijving (Boris) is dit het best toe te lichten. Een overzicht van de controlefuncties in de preverbale en vroegverbale fase is opgenomen in figuur 2.

Uit figuur 2 blijkt dat de controlefunctie om uit te drukken dat je iets wilt, wenst of juist niet wilt, preverbaal duidelijk uit te drukken is (C1, C2 en C3). De noodzaak om op een symbolische manier (met taal, symbolische gebaren of een grafisch-visueel systeem) uit te drukken dat je iets wilt, kan daarom lang afwezig blijven. Met een specifiek woord uitdrukken dat je iets wilt (C8), komt in de natuurlijke ontwikkeling 9 maanden later dan het preverbaal uitdrukken dat je iets wilt.

Voor meervoudig gehandicapte kinderen is de stap van preverbaal naar verbaal je willen uitdrukken, groot, omdat een niet specifiek woord gebruiken om een wil of wens uit te drukken (C4) niet als doelstelling gekozen kan worden. Een grafisch visueel systeem en een gebarensysteem zijn juist gericht op het leren begrijpen en gebruiken van symbolen en niet op een algemeen woord als 'die', 'deze' of 'dat'. Voor kinderen die gebruik moeten maken van een ondersteunend communicatiemiddel verdient het daarom aanbeveling om C4 over te slaan. En voordat geprobeerd wordt het kind te leren met een specifiek woord uit te drukken dat het iets wil (C8), is het van belang het symboolbegrip en symboolgebruik aan te leren met

Controlefuncties in de preverbale en vroegverbale fase

functie- code	leeftijd in maanden	doel van de communicatieve functie	mogelijke uitdrukkingvormen	actieve of reactieve functie
C 1	8 mnd	Zonder woorden iets afwijzen, iets weigeren	afwijzende mimiek, gebaren en vocalisaties	reactief
C 2	9 mnd	Zonder woorden om een activiteit vragen	vragende mimiek, gebaren, vocalisaties; voorwerp of foto pakken of ernaar kijken	actief
C 3	12 mnd	Zonder woorden om een voorwerp vragen	naar voorwerp of foto kijken; reiken, vragende de mimiek, gebaren, vocalisaties	actief
C 4	18 mnd	Een niet specifiek woord gebruiken om wil of wens uit te drukken	'die', 'deze', 'dat', 'zo', 'nog' / symbool voor 'nog' of 'meer'	actief
C 5	18 mnd	Een instemmende reactie geven met woord of symbool	'ja' zeggen / 'ja' knikken	reactief
C 6	18 mnd	Een negatieve reactie geven met woord of symbool	'nee' zeggen / 'nee' schudden	reactief
C 7	21 mnd	Aanspreekbaarheidsreactie geven	'ja' zeggen / 'ja' knikken	reactief
C 8	21 mnd	Een specifiek woord gebruiken om een voorwerp of actie te krijgen	'open', 'koekje', 'bal' / symbolisch gebaar / visueel symbool	actief

Figuur 2
Controlefuncties in de preverbale en vroegverbale fase.

de functie: in een situatie die je met een ander deelt, zeggen wat je waarneemt of doet (R6) en antwoord geven op een vraag naar 'wat', 'wie' en 'waar' (R8).

Een kind met een ondersteunend communicatiemiddel kan wel de reactieve vroegverbale controlefuncties vrij gemakkelijk leren uitdrukken (C5, C6 en C7). Maar om niet alleen reactief gedrag te stimuleren bij de controlefuncties, is het belangrijk het kind de gelegenheid te geven de preverbale controlefuncties (C1, C2 en C3) op een maatschappelijk acceptabele manier uit te (blijven) drukken.

Casus Boris

Boris is bij aanvang van het gebruik van 'Beginnende Communicatie' een jongen van 3;2 jaar met een meervoudige handicap. Op de leeftijd van 2;11 jaar wordt Boris in een kinderdagcentrum (KDC) aangemeld. Op het KDC leert Boris gebruik te maken van een loopstoeltje om de ruimte te verkennen. Volgens de fysiotherapeut is Boris motorisch in staat om gebaren te gaan maken. In het algemeen gooit Boris nog veel met het spelmateriaal.

De ouders, groepsleiding en logopedist hebben voor het log

pedisch onderzoek zowel het Communicatie-Profiel-Z¹ als de observatielijsten uit 'Beginnende Communicatie' ingevuld.

Uit deze gegevens blijkt dat Boris met 3;2 jaar over de volgende communicatieve functies beschikt.

Interactiefuncties: preverbaal

- Boris reageert adequaat op het starten van een favoriet spelletje, kan zonder woorden de aandacht op zichzelf vestigen en kan participeren in geef-en-neem-spelletjes (1, 1 2, 1 3).

Controlefuncties: preverbaal en verbaal

- Boris kan zonder woorden iets weigeren, protesteren en om een activiteit of een voorwerp vragen (C1, C2, C3).
- Boris kan een instemmende en een negatieve reactie geven bij controlefuncties, maar dit gebeurt niet altijd consistent (C5, C6).

Expressiefuncties: preverbaal

- Boris kan met zijn (panto)mimiek uiting geven aan plezier en ongenoegen (E1, E2).

Representatiefuncties: preverbaal

- Boris kan de aandacht vestigen op iets dat gebeurt wat hij interessant vindt (R1, R3).

Sociale functies: preverbaal

- Boris groet bij aankomst en vertrek door middel van zwaaien (S1).

Van de preverbale functies ontbreekt nog: zonder woorden vragen waar iets is (R2).

De logopedist pakt de stimulering van de communicatieve ontwikkeling en taalontwikkeling heel breed aan door het stellen van de volgende behandeldoelen:

- Uitbreiden van de passieve woordenschat.
- Leren begrijpen van de verwijzende functie van foto's en pictogrammen op het planbord om in een latere fase activiteiten te kunnen kiezen.
- Leren communiceren met een eigen communicatieboek waarin 20 foto's en pictogrammen zijn opgenomen van alle begeleiders; eten en drinken; en activiteiten binnen het KDC.
- Leren communiceren met de message-mate, een elektronisch communicatiehulpmiddel, dat voor Boris drie zinnen koppelt aan drie pictogrammen.
- Gebaren aanleren.
- Uitbreiden van communicatieve functies, met name R2, C4, C5 en C6.
- Uitlokken van spraakklanken (ConsonantVocaal).

VOOR KINDEREN MET EEN OP ZICHELZELFSTAANDE TAALONTWIKKELINGSSTOORNIS IS DE VOLGORDE VAN HET PROGRAMMA IN DE MEESTE GEVALLEN GESCHIKT.

Na drie maanden blijkt dat Boris weinig belangstelling heeft voor gebaren en de message-mate, maar wel voor foto's en pictogrammen. Hij heeft vooral duidelijk keuzes leren uitdrukken in gestructureerde situaties: eet- en drinksituaties en in de logopedie. Werkvormen uit de gekozen communicatieve functies zijn gebruikt, maar hebben alleen geleid tot consequentere uitdrukking van de reactieve controlefuncties C5 en C6. Verbaal uitdrukken van actieve controlefuncties vergt kennelijk nog meer behandeltime omdat het kind gebruik moet maken van ondersteunende communicatiemiddelen.

Wanneer Boris echter iets wat hij wil, niet bij de aangeboden visuele symbolen ziet tijdens de logopedie, blijft hij standvastig in het wijzen. Dit kan een begin zijn van zonder woorden vragen waar iets is (R2). Bij Boris blijkt dat aandacht voor de preverbale representatiefunctie R2 nog nodig is naast aandacht voor de ontwikkeling van de vroegverbale functies.

Casus Joost

Joost is multidisciplinair onderzocht voordat hij werd aangemeld voor logopedie. Uit het onderzoek blijkt dat zijn aandacht kort en vluchtig is en dat hij niet verbaal imiteert. Zijn score op de Reynelltest voor taalbegrip (TBO) is 84 en op de Lexilijst scoort hij 17 woorden met 2;2 jaar. Een vergelijking met leeftijdgenoten is niet mogelijk; in vergelijking met kinderen van 1;9 jaar is dat een LQ van 81. Bij dit onderzoek zijn geen gegevens verzameld over het cognitief functioneren.

Bij observatie van de communicatieve functies door de logopedist en ouders blijkt dat Joost met 2;2 jaar alle preverbale functies uitdrukt.

De functies die verbaal verworven zijn, zijn voornamelijk reactief, met 'ja' en 'nee'. Verder vestigt Joost alleen met het niet specifieke woord 'die' de aandacht op dingen om hem heen (R4) en gebruikt hij hetzelfde 'die' om uit te drukken wat hij wel of niet wil (C4). Hij kan ook iemand roepen of aanspreken (I 4), maar hij roept alleen mama. Opvallend is, dat Joost met een zeer beperkt en weinig gevarieerd aantal woorden de hele wereld aanduidt en er greep op wil krijgen.

De logopedist stelt als primair behandelgoal het taalgebruik: communicatieve functies. De behandeling begint met de aanwezige functie, iemand roepen of aanspreken (I 4) met meer variatie in woorden uit te laten drukken. Vervolgens is het doel nieuwe actieve verbale functies leren begrijpen en uitdrukken, namelijk handelingen met routinewoorden begeleiden (E4), in een situatie die je met een ander deelt, zeggen wat je waarneemt of doet (R6), antwoord geven op een vraag naar 'wat', 'wie' en 'waar' (R8) en een specifiek woord gebruiken om te vragen om een voorwerp of activiteit (C8). Na drie maanden zijn de nieuwe actieve functies onvoldoende verworven omdat Joost nog te vaak terugvalt op het niet specifieke woord 'die'. Het resultaat van drie maanden behandeling met 'Beginnende Communicatie' is als volgt:

- Joost is niet alleen in staat mama maar ook oma te roepen (I 4): 'ma', 'mama' (oma).
- Joost kan nieuwe reactieve functies uitdrukken met 'ja': R7, C7 en I 6.
- Joost kan met enkele vaste woorden de volgende nieuwe functies actief uitdrukken: als routinewoord 'oe', 'boe' (boem) voor E4; hij gebruikt zowel om te zeggen wat hij waarneemt, als ook om een handeling te vragen: 'o' (open), 'di' (dicht) voor R6 en C8; hij kan antwoorden op een vraag naar 'wat', 'wie' en 'waar' met 'oe' (stoel), 'aa' (aap), 'oto' (opa) en 'oto' (auto), 'daa' (daar) voor R8.

Joost heeft grote moeite met het leren van nieuwe woorden. Uit de woordvormen blijkt dat ook de fonologische ontwikkeling van Joost sterk achterblijft. De ouders begrijpen Joost goed, terwijl hij zijn bedoelingen vooral preverbaal of met enkele vaste, rudimentaire woordvormen duidelijk maakt. Omdat het probleem niet zozeer ligt in het taalgebruik maar in

de taalinhoud, stelt de logopedist na drie maanden haar doelen bij. Taalbegrip en de passieve en actieve woordenschat worden primaire doelen, terwijl het taalgebruik minder nadruk krijgt. De woordvorm van nieuwe woorden krijgt apart aandacht.

Na negen maanden therapie, met 2;11 jaar, is het TBQ 80. Het ontwikkelingsperspectief voor Joost lijkt niet gunstig en daarom is herhaling van multidisciplinair onderzoek in gang gezet. Met 3;5 jaar zijn de volgende scores gemeten: TBQ 78, ZQ 73 en WQ 66.

Met 3;7 jaar is Joost aangemeld bij ESM-onderwijs. Hij is hier niet toegelaten vanwege een te lage intelligentiescore: I.Q. 63. Aanvankelijk leek Joost op grond van zijn onderzoeksresultaten een specifiek taalgestoord kind. Na anderhalf jaar intensieve therapie blijkt de cognitieve ontwikkeling de taalontwikkeling blijvend te belemmeren.

Casus Caspar

Caspar is vijf weken te vroeg geboren met hydrocephalus. Uit multidisciplinair onderzoek met 2;2 jaar blijkt dat hij een ontwikkelingsachterstand van 10 maanden heeft. Bovendien loopt hij nog niet en brabbelt pas sinds twee maanden. Hij imiteert een enkel woord. Bij aanvang van de logopedische therapie met 2;3 jaar scoort hij op de Reynelltest voor taalbegrip TBQ 78. De contactname is normaal.

Uit observatie van de communicatieve functies blijkt dat alle preverbaal functies aanwezig zijn behalve zonder woorden de aandacht op zichzelf vestigen (I 2). Bovendien is groeten verbaal aanwezig. Bij een normaal ontwikkelend kind zijn alle functies ook verbaal op de leeftijd van 2;0 jaar aanwezig.

De behandeling richt zich op het stimuleren van de verbale invulling van de communicatieve functies. Hiermee wordt automatisch de taalproductie bevorderd. Door de werkvormen met zorg te kiezen kan ook het taalbegrip worden gestimuleerd en de woordenschat worden uitgebreid. Op dit taalniveau hangen de verschillende taalaspecten nog nauw samen zodat de taal in zijn totaliteit wordt gestimuleerd. De functies worden in overleg met de ouders gekozen: waar het kind op dat moment de meeste behoefte aan heeft om te kunnen uitdrukken. Dit hoeft niet per se de volgorde van het therapieprogramma te zijn.

Een zeer wezenlijk onderdeel van de behandeling bestaat uit de ouders inzicht geven in het communicatieve aspect van taal. Dit is al voorbereid door het invullen van de observatielijsten. Caspars moeder ging hierdoor actiever participeren in de behandeling, ze herhaalde verschillende werkvormen thuis en droeg voorbeelden aan. Daarnaast leverden de algemene adviezen inzake taalontwikkeling en woordenschatverwerking een op taal gerichte houding en aanpak van moeder op. Het verzoek iedere volgende zitting communicatie- en taalfeiten van haar interactie met Caspar op schrift mee te brengen, stimuleerden haar inzicht en betrokkenheid verder.

Zes maanden na aanvang van de behandeling blijkt Caspar de communicatieve functies die normaal in negen maanden tijd verworven worden, zich versneld te hebben eigen gemaakt. Als Caspar 3;0 jaar is, is zijn achterstand op het gebied van taalbegrip en -productie helemaal ingelopen. De volgende scores zijn gemeten: TBQ 97, ZQ 96, WQ 97.

Na aanvankelijke stagnatie van de taalontwikkeling door oorzaken van fysieke aard: vroeggeboorte en operaties kon door intensieve stimulering, met name ook door de grote betrokkenheid en meer toegespitste inzet van de ouder het gebruik van de communicatieve functies versneld op gang komen en als motor dienen voor de taalontwikkeling en de totale ontwikkeling.

Effectonderzoek

Uit bovenstaande drie casusbesprekingen blijkt dat bij Caspar het gebruik van het programma 'Beginnende Communicatie' heeft geleid tot een inhaaleffect voor de hele taalontwikkeling. Voor Joost en Boris zijn naast de doelen voor communicatieve functies nog andere behandeldoelen gesteld en werkvormen gebruikt die niet afkomstig zijn uit 'Beginnende Communicatie', omdat de problemen met de taalinhoud van Joost en de meervoudige handicap van Boris dat noodzakelijk maakten. De resultaten van Joost met het programma zijn gering. Het effect van het programma bij Boris is hoopvol, gezien zijn meervoudige handicap. Op basis van drie cases kunnen echter geen conclusies getrokken worden. Op de studiedag 'Beginnende Communicatie' in januari 2002 heeft Freda van den Hoogen

**OP DIT TAALNIVEAU HANGEN DE
VERSCHILLENDE TAALASPECTEN
NOG NAUW SAMEN ZODAT DE
TAAL IN ZIJN TOTALITEIT WORDT
GESTIMULEERD.**

een vierde casus gepresenteerd over succesvol gebruik van het programma bij een vijfjarig meisje met een contactstoornis. Casusbesprekingen alleen zijn echter niet genoeg. 'Beginnende Communicatie' moet systematisch uitgeprobeerd worden in een effectonderzoek met een experimentele groep en een controlegroep met de grootst mogelijke homogeniteit. De beginsituatie van beide groepen moet zo volledig mogelijk in beeld worden gebracht, niet alleen met betrekking tot de communicatieve functies, maar in het brede perspectief van de ICF. De experimentele groep moet vervolgens een behandeling van driekwart jaar krijgen met 'Beginnende Communicatie'; de controlegroep met een andere therapie die aansluit bij de

geconstateerde problemen. De eindsituatie van beide groepen moet gemeten worden met de onderzoeksinstrumenten die ook gebruikt zijn voor het meten van de beginsituatie.

Samenvatting

Het therapieprogramma 'Beginnende Communicatie' richt zich op verbetering van communicatie in de preverbale en vroeg verbale ontwikkelingsfase. Drie casusbesprekingen laten zien dat het programma met aanpassingen voor diverse doelgroepen gebruikt kan worden. Maatwerk is altijd nodig, zeker bij meervoudig gehandicapte kinderen maar ook bij op het oog specifiek taalgestoorde kinderen. Er worden voorstellen gedaan voor verder effectonderzoek.

Summary

The therapy program 'Beginnende Communicatie' is aimed at the improvement of communication during the preverbal and early-verbal phases of development. Three different case studies show how the program can be tailored around the needs of specific groups, like children with a multiple handicap or with a specific language impairment. Suggestions for further research are made.

Keywords

Pragmatic disability, Communicative intents therapy, Specific Language Impaired children, Multiple handicapped children, International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).

Voor de casusgegevens van Boris zijn we dank verschuldigd aan Ann Moens.

Auteurs

Mevr. Leen van den Dungen, psycholinguïst. Werkzaam als docent aan de Hogeschool van Utrecht, afdeling logopedie.

E-mail: L.vandendungen@worldonline.nl

Mevr. Nelleke den Boon, logopedist en psycholinguïst. Werkzaam als logopedist in een vrijgevestigde praktijk in Nieuwegein. E-mail: ndenboon@hotmail.com

Literatuur

- Balkom H.van, M. Welle Donker-Gimbrère (1994). Kiezen voor communicatie; Een handboek over communicatie van mensen met een motorische of meervoudige handicap. Nijkerk: Intro.
- Dungen L.van den, N.den Boon (2001). Beginnende Communicatie; Therapieprogramma voor communicatieve functies in de preverbale en vroegverbale fase. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Grimby G., B.Smedby (2001). ICF approved as the successor of ICIDH. ICIDH Newsletter, 4, 2-3.
- Manders E. (1996). Al doende spreekt men: Normale en afwijkende taalpragmatiek bij kinderen en volwassenen. Leuven: Acco.
- Willems J.B.H.G., R.A.W. Verpoorten (1996). CommunicatieProfiel-Z (CPZ). Lisse: Swets & Zeitlinger.

¹⁾ Onderzoeksinstrument voor verstandelijk gehandicapten (Willems, Verpoorten, 1996)